DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 24.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2017

Szórend egyazon hanti beszélő különböző szövegeiben

SIPOS Mária

MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
sipos.maria@nytud.mta.hu

1. Bevezetés

Az alábbiakban arra keresem a választ, hogy miként vallanak az ugyanazon adatközlőtől, különböző módon gyűjtött, és más szempontból is eltérő szövegek az adatközlő nyelvéről.[1]

A vizsgálatot a következők indokolják. (a) Mint sok más kis oroszországi nyelvre, úgy az uráli nyelvekre is igaz, hogy a folklorisztikai és a nyelvészeti célú gyűjtések sokáig nem váltak szét. Mivel a folklór műfajoknak rendszerint megvan a saját jellegzetes stílusuk, ennek a nyelvi jellemzőkre nézve is lehet következménye. (b) A szövegkiadási elvek a 20. század folyamán mások, kevésbé kidolgozottak voltak, mint ma.[2] (c) A két- és többnyelvűség, illetve ennek nyelvi következményei nem számítottak kutatási témának. (d) A gyűjtés-lejegyzés módja (azaz hogy diktálás utáni lejegyzésről, hangfelvételről, illetve a beszélő saját kezű leírásáról van-e szó) ugyancsak befolyásolhatja a szöveg nyelvi jellemzőit. (e) Van mód beletekinteni abba is, hogy egyazon szöveg szerkesztett és változtatás nélküli verziói között van-e számottevő mondattani különbség.

K. I. Maremjanyintól öt, különböző paraméterekkel rendelkező szöveg maradt fenn: a folklór kategóriájában (i) diktálás után lejegyzett népmese, (ii) az adatközlő által leírt népmese, illetve (iii) hangfelvételről lejegyzett népmese (mindhárom esetben ugyanaz a mese); nem folklór kategóriában pedig

[1] Előadásként elhangzott a III. Forráskonferencián (ELTE BTK, 2017. november 16–17.).

[2] Ezen a szemléletváltáson más nyelvek kutatása is átment. Grenoble egy másik szibériai nyelv, az evenki kutatásával összefüggésben említi, hogy nehéz megbízható anyagot találni a masszív orosz hatás előtti idők nyelvi állapotáról, mert a szövegkiadók általában javították, csiszolták a szövegeket (Grenoble 2012: 102).

szabad fogalmazású szöveg (Maremjanyin élettörténete) (iv) szerkesztetlen és (v) szerkesztett változatban.

A hantit – amint az uráli és finnugor alapnyelvet is (Hajdú 1966: 81, Bereczki 1996: 56) – alapvetően SXV szórendűnek tekintik (pl. Honti 1984: 88,[3] Abondolo 1998: 380). A jelen írás előzménye az a Gugán Katalin által kezdeményezett vizsgálat, amely a hanti nyelv két nyelvjárásában, egy keletiben (szurguti) és egy északiban (serkáli) viszonylag korai gyűjtésű szövegeknek a hantiban általános SXV szórendet nem követő mondataiban a jelenség motivációinak feltárására irányult (Gugán – Sipos 2017). A vizsgálat eredménye erősen leegyszerűsítve az volt, hogy a két nyelvjárásban nem ugyanazon okokra vezethető vissza az igei állítmány mögötti mondatrészek megjelenése. Az északi hantiban 12,5%-os arány mutatkozott, és ott ennek magyarázata valószínűleg az orosz nyelv hatása (a hantira nem jellemző az ige mögötti fókusz, az oroszra azonban igen) (Gugán – Sipos 2017).

Jelen cikk esettanulmány, ezért nem célja minél több gyűjtésmódra, műfajra és típusra koncentrálni. Mindössze azt az ötféle szöveget vizsgálja, amely Wolfgang Steinitz gyűjtésében K. I. Maremjanyin nevű adatközlőjétől rendelkezésre áll. Tovább korlátozza a megállapítások érvényét, hogy az írás mindössze egyetlen mondattani jelenség, az ige mögötti mondatrészek megjelenésének megfigyelésére szorítkozik.

A tárgyalás sorrendje az alábbiak szerint alakul: elsőként a szövegkiadás és a két- és többnyelvűség kutatásának állását vázolom a 20. század első felének vonatkozásában [2]. Ezután a kutatás előzményei, valamint a gyűjtő és az adatközlő bemutatása következik [3]. A következő fejezet a folklór szövegek tanulságait foglalja össze [4], amelyet a szabad fogalmazású szövegek tárgyalása követ [5]. Az írást a következtetések zárják [6].

2. Szövegkiadás és kétnyelvűség-kutatás a 20. század első felében

A szöveghűség / szövegkiadás legfontosabb szabályai a nyelvészet számos területén bizonyulnak kulcsfontosságúnak. Az egyik ilyen terület a történeti nyelvészet. A legismertebbek talán a Lass által a középangol nyelvtörté-

[3] Honti (1984: 88) például a kijelentő mondat szórendjét tárgyalva még hozzáteszi, hogy: „(...) az alany rendszerint az első helyek valamelyikére tendál, az állítmányt legtöbbnyire megelőzi, amely a mondat végén vagy a mondat vége felé szokott helyet foglalni. A tárgy általában az állítmány elé kerül. (...) A határozó van legkevésbé helyhez kötve: állhat az alany és az állítmány között, de meg is előzheti az alanyt, vagy éppen követheti az állítmányt (de ritkán, ha a passiv mondat agensét jelöli); ha a határozó a mondat élén áll, az alany az utolsó helyre kerülhet."

neti atlasz munkálatai során megfogalmazott elvek (Lass 2004: 22, LAEME-Introduction: 7–8). A történeti dialektológiában mind közül a legveszélyesebb forrásnak a szerkesztett szövegkiadásokat nevezi, éppen azért, mert ezekben általánosan megbíznak a kutatók. Lass igen keményen fogalmaz: ellenzi a legkisebb, legártatlanabbnak, legjobb szándékúnak szánt változtatást is, akár a szavak vagy a szöveg tagolásában, központozásban is, továbbá bárminek az elhagyását és a betoldását, és mindenféle modernizálást vagy egységesítést is (Lass 2004: 21–22).

Hasonlóképpen a dokumentációs nyelvészet, valamint a terepmunka módszertanáról szóló szakirodalom is kidolgozta az adatok kezelésének elméleti és gyakorlati megfontolásait (pl. Grenoble – Furbee 2010).

A nyelvi kapcsolatokról való gondolkodás a 19. század végétől van jelen a nyelvészetben, bár 17. századi felismerésekre is ismerünk utalásokat (Winford 2002: 6). A 20. század elején két nagy kutatási irány erősítette meg ezt az érdeklődést: egyrészt az amerikai őslakos nyelvek körében végzett dokumentációs terepmunkák, amelyek a veszélyeztetett nyelvekre is ráirányították az érdeklődést (Tsunoda 2004: 31), másrészt az Amerikába vándorolt európaiak nyelve sorsának figyelemmel kísérése (Winford 2002: 8).

Az elsőként említett kutatások egyik sokat idézett momentuma, hogy terepmunkája során Bloomfield határozottan megkülönböztette a jó és a rossz menomini beszélőket (akik kétnyelvűek voltak, azaz jól vagy rosszul beszélték az angolt is, valamint angol tudásukkal egyáltalán nem fordítottan volt arányos menomini beszédprodukciójuk) (Bloomfield 1970: 90–91). Azaz a nyelvi veszélyeztetettség kutatásakor a kétnyelvűségre mint devianciára, azaz a normának tekintett nyelvtantól való eltérésre tekintettek, vagyis a kétnyelvűséget tökéletlen állapotnak fogták fel (Tsunoda 2004: 31). Az ezzel a szemlélettel történő szakítás évtizedekig tartott.

A kontaktusnyelvészet önálló tudomány a 20. század közepétől lett, azután, hogy Haugen és Weinreich nevezetes művei megjelentek (Haugen 1950, Haugen 1953, Weinreich 1953, vö. Winford 2002: 9). Ennek ellenére a kontaktusnyelvészet mint önálló terület csak később, egy 1979-es konferencián lett deklarálva.[4] Mintegy tíz évvel később Thomason és Kaufmann monográfiája (1988) hozott nagy áttörést, amely a kontaktusnyelvészeti jelenségek típusait mutatta be. Ma már a kétnyelvűség-kutatásnak, illetve a kontaktusnyelvészetnek számos iránya van, vizsgálják nyelvtörténeti, szociolingviszti-

[4] A terminust a First World Congress on Language Contact and Conflict elnevezésű konferencián Brüsszelben, 1979 júniusában vezették be hivatalosan (Nelde 1997: 287).

kai, kognitív pszichológiai stb. vonatkozásait, és nyelvre gyakorolt hatásait a hangtantól a szintaxisig, a pragmatikáig minden nyelvi szinten.

Az uralisztikában a 20. század során számos olyan monográfia született, amely az uráli nyelvekbe a környező nyelvekből, elsősorban az oroszból átvett szavakat listázza, korszakolja, szemantikai csoportokba sorolja stb. (az obi-ugor nyelvekben egyebek között Kálmán 1961, Rédei 1975, a hantiban Paasonen 1902, Toivonen 1943–1944, 1956, Futaky 1975, Schiefer 1982 stb.). Ezeket a kutatásokat elsősorban etimológiai és lexikológiai célok határozták meg.

A nyelv különböző szintjeire kiterjedő kontaktusnyelvészeti érdeklődés viszonylag új, ma már azonban – köszönhetően annak, hogy az uráli nyelvek többsége kontaktushelyzetben van – egyre jelentősebb kutatási terület (pl. Várnai 1999, Leinonen 2002, Csepregi – Gugán 2010, Riessler 2011, Kaysina 2013, Filchenko – Potanina 2016 stb.). Ma már a kontaktusnyelvészeti kutatások köré projektek is szerveződnek, valamint nyelvtechnológiai támogatottságuk is van (pl. Simon 2017). A 20. század első felében azonban a két- és többnyelvűség kutatása mint önálló tudomány még nem létezett a szó mai értelmében.

3. Wolfgang Steinitz és adatközlője

Wolfgang Steinitz az 1930-as években több szempontból jelentős anyagot gyűjtött egy serkáli nyelvjárású beszélőtől, K. I. Maremjanyintól.

Wolfgang Steinitz (1905–1967) vitathatatlanul az uráli nyelvészet egyik legfontosabb alakja, akinek nevéhez alapvető obugrisztikai művek kapcsolódnak. Nemcsak finnugristaként és nemcsak nyelvészként kiemelkedő, hanem a német etnográfia és a muzikológia is igen sokat köszönhet neki. Doktorátusát 1932-ben szerezte finnugrisztikából és néprajztudományból Berlinben. Amikor politikai okokból elhagyni kényszerült berlini egyetemi állását, valamint Németországot is, a Szovjetunióban élt családjával. Évekig tanított az Északi Népek Intézetében, ahol volt módja hanti nyelvi anyagot gyűjteni, valamint hónapokat töltött terepen, az Ob folyó mentén. Később, amikor konfliktusai lettek a hatóságokkal a kisebbségi népekkel való bánásmód miatt, Svédországba ment, és családjával 1938-tól a háború végéig Stockholmban élt (Noack – Krause 2005: 28–29).

Steinitz gyűjtési módszere változatos volt: az egyszerű diktálás lejegyzése és a viaszhengerre történő hangfelvétel mellett arra alkalmas adatközlőjét arra is megkérte, hogy saját kezűleg írja le meséjét vagy történeteit. Ennek a korát megelőző módszernek (Chelliah – de Reuse 2011: 95) az alkalmazása zseniális volt, nagyon értékes nyelvi anyagot eredményezett. Más szóval, ha

nem is spontán beszédet, de az élőnyelvhez a szokásos folklór szövegeknél mindenképpen közelebb álló nyelvi anyagot gyűjtött.

Kirill Ilarionovics Maremjanyin (1907–?) nehéz, de eseménydús gyerek- és ifjúkor után szülőfalujától távolabbra is eljutott, amikor politikai képzésekre küldték. Így került el Moszkvába és Leningrádba is, ahol folklór előadói képességeire is felfigyeltek (Steinitz 1976: 305–307). Kisgyerekkorától kapcsolatban volt oroszokkal, nem kétséges, hogy korán jól beszélte ezt a nyelvet is. Később politikai és kulturális pályafutása minden bizonnyal tovább mélyítette orosz nyelvtudását. Tagja lett a hanti színjátszócsoportnak is, amely nemcsak az Északi Népek Intézetének műsoros estjein lépett fel, hanem leningrádi gyárak klubjaiban, sőt, Moszkvában is, illetve képzőművészeti sikereket is aratott népe motívumkincsével.

4. Népmese három változatban

A Semper-Stein címen számontartott mesét, amelyet Steinitz háromféle módon is felgyűjtött Maremjanyintól, a beszélő anyjától tanulta gyerekkorában. Alapjában véve hanti hősmeséről van szó néhány, a nemzetközi mesekincsből származó motívummal (Steinitz 1976: 225).

A szöveg diktált változata a legkorábbi. Maremjanyin Steinitznek akkor még szerényebb nyelvtudására tekintettel puritánabb változatot mondott el, ami a tagmondatok kisebb számában is megnyilvánul. Emellett a mondatok leegyszerűsítettek is, mert Maremjanyin sem a folklórkifejezésekkel, sem néprajzi magyarázatot igénylő részletekkel nem akarta nehezíteni Steinitz dolgát. Más szóval nem a számára megszokott módon adta elő a mesét, hanem újrafogalmazta. A két másik változat[5] sokkal inkább illeszkedhetett Maremjanyin saját tempójához és a folklór nyelvéhez (Steinitz 1976: 223).

Összefoglalólag elmondható, hogy SVX (tag)mondatok[6] mindhárom változatban nagyon ritkán fordulnak elő, arányuk mindegyikben 1% körül van. Egészen kis mértékben (0,4–0,5%-kal) csak az újrafogalmazott mesében magasabb, ami esetleg összefüggésben lehet a gyűjtés módjával.[7] Az adatokat az 1. táblázat foglalja össze:

[5] Steinitz 1975: 233–244, 244–263.

[6] Ez az írás ugyanolyan megfontolás szerint szűri a tagmodatokat, mint a kiinduló cikk, tehát kimaradnak a számolásból a nem ragozott igét tartalmazó, valamint a kérdő és a felszólító mondatok, továbbá a névszói állítmányt nem tartalmazó mondatok, illetve azok is, amelyek egyetlen szóból állnak (Gugán – Sipos 2017: 80–81).

[7] Ezt azonban csak jóval nagyobb anyagon lehetne tisztázni.

a lejegyzés ideje	a gyűjtés módja	a tagmondatok száma	az SVX-mondatok aránya (%)
1934 november	diktálás	262	1,3
1934 december	hangfelvétel	324	0,9
1936 december	az adatközlő saját leírása	485	0,8

1. táblázat: a Semper-Stein változatainak adatai

A bevezetésben említett arány (12,5%) mellett ezek a számok eltörpülnek, tehát a folklór és nem folklór szövegek között jelentős az eltérés. Ezt a különbséget több okból nem lehet általános érvényűnek tekinteni,[8] de figyelmeztet arra, hogy a formulákból és más állandó elemekből építkező folklór szövegek grammatikai jellemzői nem vethetők össze minden további nélkül a beszélt nyelv megfelelői tulajdonságaival.

5. A szabad fogalmazású szövegek kétféle kiadásban

5.1. A kresztomátia

A kresztomátia az uralisztikában jól ismert műfaj egy nyelv alapjainak bemutatására: jellemzően kutatástörténet, tömör nyelvtani leírás előzi meg a több műfajból válogatott szövegeket, és szójegyzék, valamint bibliográfia zárja a kötetet. Ilyen a serkáli kresztomátia (Steinitz 1950) felépítése is, amely folklór, valamint nem folklór szövegeket egyaránt tartalmaz. Noha Schmidt Éva serkáli nyelvtana (Schmidt 2008) megírása során komolyan támaszkodott erre a munkára, a kresztomátia szövegeinek színvonalára másutt tesz negatív megjegyzést: „Az ÉONyT[9] kifejező, könnyed nyelve mellett szinte primitívnek hatnak az OChr[10] serkáli szövegei" (Schmidt 2006: 29). Didaktikai célokra szánt munkáról lévén szó, Steinitz minden bizonnyal könnyen érthető

[8] Például a szórendi eltéréseknek egészen más okai is lehetnek, nem csupán az orosz nyelvnek a kisebbségi nyelvre gyakorolt hatása (ilyen például a háttérbe helyezés, amikor már ismert információ kerül ige mögé, vagy a funkcionális motiváció, ld. Gugán – Sipos 2017, illetve Asztalos – Gugán – Mus 2017). A beszélő mesemondói képességei is különbözők lehetnek, valamint az előadás során is változhat a teljesítménye, mint például egy, a 2000-es évek elején elmondott mesében (Fejes – Ruttkay 2009). Természetesen vannak olyan nyelvi anyagok, amelyek az itt látotthoz hasonló különbségeket mutatnak egyazon beszélő folklór és nem folklór szövegei között (Rédei 1968: 32–91).

[9] ÉONyT = Pápay 1910.

[10] OChr. = Steinitz 1950.

szövegek beválogatására törekedett, ezért kerülhetett bele például a fent tárgyalt mese legrövidebb és legegyszerűbb változata is.

5.2. Maremjanyin élettörténete és visszaemlékezései

A szabad fogalmazású szövegek két csoportba oszthatók. Maremjanyin élettörténete egyetlen hosszabb, összefüggő szöveg, ezzel szemben a visszaemlékezések (eseményekre, családtagokra) hosszabb-rövidebb terjedelműek. Ez a szöveganyag főként azért jelentős, mert az adatközlő saját lejegyzésében maradt fenn. Maremjanyinnak nem lehetett nagy gyakorlata a hanti nyelvű fogalmazásban és írásban,[11] ezért a mondatok esetenként sutának, rövidnek hathatnak. Ezek a szövegek kétféleképpen jelentek meg: Steinitz kresztomátiájában nem folklór anyag gyanánt részletek (Steinitz 1950: 81–87), illetve a teljes anyag évtizedekkel később, Steinitz halála után (Steinitz 1989: 131–200).

Ez utóbbi nyelvi anyagon folyt le a bevezetőben említett kutatás, amely ráirányította a figyelmet a teljes és a kivonatos szövegek közötti szintaktikai különbségekre. A Steinitz által kiadott részletekben (1950) ugyanis jóval kisebb a posztverbális mondatrészek aránya, mint a változatlanul kiadottakban (Steinitz 1989). Ez számos szerkesztési művelet eredménye, amelyekre alább hozok példákat.

5.3. Módosítások a kresztomátiában

Steinitz nem minden szövegből választott részleteket a kresztomátia céljaira, és a fejezetek nagyon eltérnek abban, hogy milyen arányban fordulnak elő benne posztverbális mondatrészeket tartalmazó mondatok (0–19,23%). Más szóval Steinitznek lett volna módja a válogatásra ilyen alapon, hiszen a 18 szövegből 9-et használt fel,[12] de bizonyos, hogy elsődleges válogatási szempontja nem mondattani volt.

---

[11] Maremjanyint politikai képzésekre küldték a nagyvárosokba, nem kétséges, hogy oroszul tudott írni-olvasni – még akkor is, ha nem szeretett tanulni (Steinitz 1976: 306). Szövegeit azonban latin betűkkel rögzítette, ebből rövidke mutatványt is közölt Steinitz (Steinitz 1976: 233).

[12] A félkövér betűtípus a Steinitz 1950-ben használt szövegeket jelzi: **Ich schreibe über mein Leben 15,74 –** Ich arbeitete beim Kaufmann 17,02 – **Ich ging jagen 12,72 – Ich feierte Bärenfeste 6,66 –** Ich ging mit meinem Großvater Fallen nachsehen 12 – Ich kämpfte mit den Schamanen und mit den Kulaken 7,31 – Ich befahl den Kindern, sich als Komsomolzen einzuschreiben 0 – Ich nahm mir eine Frau 7,77 – Wie ich Fische fangen lernte 8,08 – **Ich arbeitete für Lohn bei dem kleinen Gavril 6,45 – Wie ich zuerst Eichhörnchen jagen lernte 9,72 – Ich starb fast bei der Arbeit beim Kauf-**

5.3.1. Ige mögötti mondatrészt tartalmazó mondat(ok) kihagyása

Több szemelvényben Steinitz egyszerűen kihagyott VX mondatokat. Például a Maremjanyin anyjáról szóló elbeszélés elejéről az alább bemutatott négy (tag)mondat hiányzik. A második posztverbális mondatrészt, a részlet legutolsó tagmondata pedig posztverbális mondatrészt és további hozzáfűzést is tartalmaz[13] (1):

(1)

ăŋke-m	*nŭša*	*aśə*	*tăj-əs.*	*ut-m-at*	*χu*	*sot*
anya-1SG	szegény	apa	birtokol-PRS.3SG	él-PST.PTCP-3SG	férfi	100

nupət	*mit-a*	***rupijt-əs***	*sŏrm-a*	*ji-t-at*	*unta.*
kor	bér-LAT	dolgozik-PST.3SG	halál-LAT	válik-PRS.PTCP-3SG	-ig

tŭw	*aśe-t*	*jiŋk-xŭt,*	*unt-woj*	*wetpəstə-ta*	*šeŋk*	*tus*	*us.*
3SG	apa-3SG	víz-hal	erdő-állat	vadászik-INF	nagyon	ügyes	van.PST.3SG

tŭw	*wetpəs-ət*	*šeŋk*	*wŭna-ja*	*jaś-s-ətte,*	*tiγ*	*wŭna-na*
3SG	zsákmány-3SG	nagyon	alkohol-LAT	iszik-PST-SG<3SG	3PL	alkohol-LOC

jaśttə-s-ijə-t	*neman*	*śŏras-χu-na,*	*taś-et*	*tepəttə-man.*
itat-PST-PASS-3PL	szándékosan	kereskedő-férfi-LOC	vagyon-3PL	elcsal-CVB

(Steinitz 1989: 190) vs (Steinitz 1950: 81)

'Anyámnak szegény apja volt. Egész életében, haláláig béresként dolgozott. Az ő apja a halászatban-vadászatban nagyon ügyes volt. A zsákmányt azonban elitta. A kereskedő szándékosan leitatta őket, vagyonukat elcsalva.'

A következő részletben a kihagyás a mondatok átszerkesztésével is társul. Steinitz az első, ige utáni célhatározót tartalmazó mondatot kihagyta (2a), és csak az időhatározó került át a következő mondatba (2b), vö. (3):

(2a)

ij	*at*	***măn-s-əm***	*tow*	*pum*	*pŏn-ta.*
egy	éjjel	megy-PST-1SG	ló	fű	tesz-INF

(2b)

tow	*xot*	*tipəja*	***tăŋ-s-əm,***	*tow-ət-a*	*tow*	*pum*	*mă-ta*	***pit-s-əm.***
ló	ház	-ba	belép-PST-1SG	ló-PL-LAT	ló	fű	ad-INF	kezd-PST-1SG

(Steinitz 1989: 178)

'Egyik éjjel mentem szénát tenni. Beléptem az istállóba, elkezdtem adni a lovaknak a szénát.'

---

mann 4,54 – Mein Großvater gezählt 7,69 – Ich will das Leben meines Großvaters erzählen 12,5 – **Ich erzähle das Leben meines Vaters 4,54 – Ich erzähle das Leben meiner Mutter 19,23 –** Wo ich singen und erzählen lernte 17,64 – **Bärenjagd 8,6.**

[13] A kihagyásnak elvileg tartalmi okai is lehettek, mivel a Maremjanyin anyjáról szóló rész ezután kezdődik – bár a törölt rész értékes információt is tartalmaz.

(3)

ij	*at*	*tow*	*xot*	*tipəja*	***tăŋ-s-əm,***	*tow-ət-a*	*tow*	*pum*	*mă-ta*	***pit-s-əm.***
egy	éjjel	ló	ház	-ba	belép-PST-1SG	ló-PL-LAT	ló	fű	ad-INF	kezd-PST-1SG

(Steinitz 1950: 82)

'Egyik éjjel beléptem az istállóba, és elkezdtem szénát adni a lovaknak.'

5.3.2. Az ige mögötti mondatrészek hozzátoldássá alakítása

Arra is van példa, hogy Steinitz hozzátoldássá[14] alakította a posztverbális mondatrészt. Az alábbi példa (4) az eredetiben vessző nélkül szerepel, a kresztomátiában pedig az állítmány után kitett vesszővel (Steinitz 1950: 83):

(4)

ťať	*tiγ-əm*	*pŏra-na*	*xăta-pan-kurt-na*	***rupəjt-s-əm***	*aj*	*kawər*	*xŏśna.*
harc	születik-PTCP. PST	idő-LOC	xăta-pan-kurt-LOC	dolgozik-PST-1SG	kis	Gavril	-nál

(Steinitz 1989: 134)

'Amikor a harcok elkezdődtek, Hatapankurtban dolgoztam Kis Gavrilnál'.

5.3.3. Törlés

Olyan példa is van, hogy a számos ige mögötti mondatrész számát csökkenti Steinitz. Ezzel a mondatban továbbra sem lesz SXV szórend, de a kép „javul" (5a) vs (5b):

(5a)

otəŋna	*xăr-a*	***tu-s-əj-əm***	*unə*	*jiγ-pŏx-em-na,*
először	erdő-LAT	visz-PST-PASS-1SG	nagy	atya-fiú-1SG-LOC

xus-kimət	*tătə-na,*	*unt*	*pelək*	*juš-a.*
húsz-második	év-LOC	erdő	oldal	ösvény-LAT

(Steinitz 1989: 179)

'Először a bátyám vitt el vadászatra, (19)22-ben, az erdőszéli ösvényre'.

(5b)

otəŋna	*xăr-a*	***tu-s-əj-əm***	*unə*	*jiγ-pŏx-em-na.*
először	erdő-LAT	visz-PST-PASS-1SG	nagy	atya-fiú-1SG-LOC

'Először a bátyám vitt el vadászatra.' (Steinitz 1950: 84)

[14] A hozzátoldás a mondat elhangzása után hozzátett hosszabb-rövidebb szakasz, amely nem tartozik szervesen az elhangzott mondathoz, más szóval a mondat e később hozzáfűzött mondatrészek nélkül is jólformált. A határt az intonáció is mutatja, a lejegyzésben pedig vessző jelzi.

5.3.4. Szórendi változtatás

A legjellemzőbb módosítás az SXV szórend megteremtése SVX mondatokban. Ez a legsűrűbben szócserével történik (6a-b)-(7a-b)-(8a-b)-(9a-b). Steinitz még abban az esetben is változtat a szórenden, ha az adott mondatban hozzátoldás is van (10a-b). Máskor a szórendet is alakítja, és a hozzátoldást is levágja (11a-b). Arra is van példa, hogy a hozzátoldást úgy dolgozza be a mondatba, hogy a végeredmény SXV mondat legyen (12a-b):

(6a)

woš	*ewət*	*ťeśatnik*	***jŏχt-əs,***	*tow*	*kăš-ta.*
város	-ból	parancsnok	jön-PST.3SG	ló	keres-INF

(Steinitz 1989: 134)

(6b)

woš	*ewət*	*ťeśatnik*	*tow*	*kăš-ta*	***jŏχt-əs***
város	-ból	parancsnok	ló	keres-INF	jön-PST.3SG

(Steinitz 1950: 83)

'A városból jött egy parancsnok lovat keresni.'

(7a)

ma	*tow-ŋətam-na*	***măn-s-əm***	*woš-a.*
1SG	ló-1SG. DU-LOC	megy-PST-1SG	város-LAT

(Steinitz 1989: 135)

(7b)

ma	*tow-ŋətam-na*	*woš-a*	***măn-s-əm.***
1SG	ló-1 SG.DU-LOC	város-LAT	megy-PST-1SG

(Steinitz 1950: 83)

'Én a két lóval elmentem a városba.'

(8a)

χus-ńŭwtə-mit	*tătə-na*	*ma*	*χăŋlasəŋ-kurt-a*	***jăχ-s-əm***	*wetpəstə-ta.*
húsz-nyolc-ORD	tél-LOC	1SG	χăŋlasəŋ-kurt-LAT	megy-PST-1SG	vadászik-INF

(Steinitz 1989: 159)

(8b)

χus-ńŭwtə-mit	*tătə-na*	*ma*	*χăŋlasəŋ-kurt-a*	*wetpəstə-ta*	***jăχ-s-əm.***
húsz-nyolc-ORD	tél-LOC	1SG	χăŋlasəŋ-kurt-LAT	vadászik-INF	megy-PST-1SG

(Steinitz 1950: 85)

'(Ezerkilencszáz)huszonnyolcban χăŋlasəŋ-kurtba mentem vadászni.'

(9a)

śeman	***lŏp-ət***	*ma*	*petaŋ-em…*	
Szemjon	mond-PRS.3SG	1SG	-nak-1SG	(Steinitz 1989: 194)

(9b)

śeman	*ma*	*petaŋ-em*	***lŏp-ət…***	
Szemjon	1SG	-nak-1SG	mond-PRS.3SG	(Steinitz 1950: 86)

’Szemjon azt mondja nekem, (…)’

(10a)

jaj-em	*tow-ŋət*	*kir-əs,*	*ij*	*manət*
báty-1SG	ló-DU<3SG	befog-PST.3SG	és	1SG.ACC

teśat-s-əte	***woš-a,***	*wŭrtə*	*joχ*	*tu-ta.*
készít-PST-3SG.O	város-LAT	vörös	emberek	szállít-INF

(Steinitz 1989: 135)

(10b)

jaj-em	*tow-ŋət*	*kir-əs,*	*ij*	*manət*
báty-1SG	ló-DU<3SG	befog-PST.3SG	és	1SG.ACC

woš-a,	***teśat-s-əte***	*wŭrtə*	*joχ*	*tu-ta.*
város-LAT	készít-PST-3SG.O	vörös	emberek	szállít-INF

(Steinitz 1950: 83)

’A fivérem befogta a két lovát, s engem összekészített a városba,
a vörösöket szállítani.’

(11a)

tăj-əs	*jiγ-pŏχ;*	*jiγ-pŏχ-ət*	*wasilij*	*gregorewits*	*maremjanin.*
birtokol-PST.3SG	apa-fiú	apa-fiú-3SG	Vaszilij	Grigorjevics	Maremjanyin

(Steinitz 1989: 188)

’Volt egy fiútestvére; ez a fivér Vaszilij Grigorjevics Maremjanyin (volt)’.

(11b)

jiγ-pŏχ	***tăj-əs;***
apa-fiú	birtokol-PST.3SG

(Steinitz 1950: 81)

’Volt egy fiútestvére.’

(12a)

ojka	*jak-man*	***jăχ-s-əm,***	*pa*	*kurt*	*ewət*	*pa*	*kurt-a.*
medve	táncol-CVB	jár-PST-1SG	egyik	falu	-ból	másik	falu-LAT

(Steinitz 1989: 194)

(12b)

ojka	*jak-man*	*pa*	*kurt*	*ewət*	*pa*	*kurt-a*	***jăχ-s-əm.***
medve	táncol-CVB	egyik	falu	-ból	másik	falu-LAT	jár-PST-1SG

(Steinitz 1950: 87)

'Medveünnepet tartva jártam faluról falura.'

5.3.5. Válogatás a fejezeteken belül

Egy kivételével az összes szemelvényben kisebb lett a VX mondatok aránya, azonban ez nem csupán a fent ismertetett mennyiségi műveletek eredménye, lásd a 2. táblázatot:

Steinitz 1989			**Steinitz 1950**		
cím	összes (tag)mondat száma / SVX	%	összes (tag)mondat száma / SVX	%	módosítás
Ich schreibe über mein Leben	324 / 51	**15,74**	53 / 4	**7,54**	3 szórendi csere 1 VX → hozzátoldás
Ich ging jagen	55 / 7	12,72	15 / 1	**6,66**	1 szórendi módosítás
Ich feierte Bärenfeste (a 197. oldalhoz csapva)	15 / 1	6,66	12 / 0	**0**	1 szórendi módosítás
Ich arbeitete für Lohn bei dem kleinen Gavril	31 / 2	6,45	29 / 1	**3,44**	1 mondat törlése
Wie ich zuerst Eichhörnchen jagen lernte	72 / 7	9,72	39 / 0	**0**	1 hozzátoldás törlése
Ich starb fast bei der Arbeit beim Kaufmann	22 / 1	4,54	22 / 1	**4,54**	0
Ich erzähle das Leben meines Vaters	22 / 1	4,54	21 / 0	**0**	1 szórendi módosítás 1 törlés
Ich erzähle das Leben meiner Mutters	26 / 5	19,23	16 / 3	**18,75**	2 törlés
Bärenjagd	116 / 10	8,6	115 / 8	**6,95**	3 szórendi módosítás 1 törlés
				47,88/9 **5,32%**	

2. táblázat: Steinitz módosításainak áttekintése[15]

Jól látható, hogy például a „Wie ich zuerst Eichhörnchen jagen lernte" című szövegben az eredeti mondatok fele szerepel a szemelvényben. A sze-

[15] A táblázat csak a felhasznált fejezetek adatait mutatja, ezért az adatok átlagolásából nem a bevezetőben említett 12,5% jön ki.

melvényből egyetlen hozzátoldásos mondat került ki, a teljes fejezet 7 VX mondatából azonban a kresztomátiába nem került be egy sem. Tehát a szemelvény nem az SVX-mondatokban gazdag helyről származik. Hasonló a helyzet az „Ich ging jagen" című szöveg esetében is.

A fenti eljárások eredményeképpen a szemelvényekben csökkent a VX mondatok száma. A kresztomátiába beválogatott és szerkesztett szövegekben a posztverbális mondatrészt tartalmazó mondatok aránya az eredeti 12,5%-ról kevesebb mint felére, 5,3%-ra csökkent. Meg kell továbbá jegyezni, hogy Steinitznek más módosításai – egy-két egyeztetési javítást leszámítva – nem voltak.

6. Következtetések

A fenti elemzés arra kereste a választ, hogy milyen módon befolyásolhatják a szintaktikai kutatások eredményeit a választott szövegek jellemzői.

A vizsgálathoz az egyik szempont a lejegyzés módja volt. A folklór szövegekben a saját lejegyzés és a hangfelvétel között nem mutatkozik lényeges eltérés, bár a leggazdagabb anyagot a saját lejegyzés eredményezte. Valamennyivel több az ige mögötti mondatrészt tartalmazó mondat a gyűjtő számára diktált változatban. Amennyire a kicsiny szövegmennyiség alapján meg lehet ítélni, az újra- vagy átfogalmazás mondattani szempontból kissé közelebb vitte a meseszöveget a beszélőre jellemző nyelvhasználathoz. Mindez csak arra emlékeztet, hogy a beszélő részéről a szövegközlés mikéntjét befolyásolhatja a terepmunkás nyelvtudásának mértéke.

Egy másik összehasonlítás a szövegek szerkesztett és változtatás nélküli kiadásait érintette. A szabad fogalmazású szövegek posztumusz, módosítatlan kiadásában a (tag)mondatok 12,5%-ában van egy vagy több ige mögötti mondatrész. A szerkesztett kiadásban ennek kevesebb, mint a felében (5,3%). Ennek alapján a kresztomátia más, hagyományosabb vagy egyszerűbb képet kívánt közvetíteni a serkáli hanti szórendi viszonyairól, mint ami az eredeti megfogalmazásból kirajzolódott volna. Steinitz különböző eljárásokkal csökkentette a posztverbális állítmányt tartalmazó mondatok számát: kerülte vagy kihagyta az ilyenekben bővelkedő szövegrészeket, számos nem igevégű mondatot igevégűre javított, törölte a mondat állítmány mögötti részét stb. Ennek okait a kresztomátia didaktikai céljain kívül a tudománytörténetben kell keresnünk. A kétnyelvűség következményeit az uralisztikában a 20. század közepén még ritkán tartották kutatási témának, így nem tartották értéknek a kétnyelvűség-kutatást lehetővé tevő szövegeket sem. Más nyelvekre vonatkozó hasonló beszámolók (Grenoble 2012: 102) ismeretében nem zár-

hatjuk ki, hogy ehhez hasonló szerkesztési elvek más szövegkiadásokban is érvényesülhettek.

A leglényegesebb különbség a folklór és a nem folklór szövegek között mutatkozott. Tíz-tizenötször annyi ige mögötti mondatrész található a visszaemlékezésekben (12,5%), mint a meseváltozatokban (0,8–1,3%), amelyek tehát – szinte függetlenül a gyűjtés mikéntjétől – kevéssé tükrözik az adatközlő beszédmódját. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy mondattani szempontból lehet nagy különbség a folklór és nem folklór beszédprodukciók között, amire korpuszépítés vagy -választás során érdemes tekintettel lenni. A fentiek alapján azzal is számolhatunk, hogy a hanti szórend a masszív orosz hatás előtt is eltérhetett attól, amit a döntően folklór szövegek alapján meg lehet(ett) állapítani.

Rövidítések

1	első személy	LOC	lokatívusz
2	második személy	O	tárgyas / határozott ragozás
3	harmadik személy	PASS	passzív
ACC	akkuzatívusz	PL	többes szám
CVB	határozói igenév	PRS	jelen
DU	kettes szám	PST	múlt
INF	főnévi igenév	PTCP	melléknévi igenév
LAT	latívusz	SG	egyes szám

Irodalom

Abondolo, Daniel 1998: Khanty. In: Abondolo, Daniel (ed.), The Uralic Languages. Routledge, London – New York. 358–386.

Asztalos Erika – Gugán Katalin – Mus Nikolett 2017: Uráli VX szórend: nyenyec, hanti és udmurt mondatszerkezeti változatok. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.), Nyelvelmélet és diakrónia 3. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest – Piliscsaba.

Bereczki Gábor 1996: A magyar nyelv finnugor alapjai. Universitas, Budapest.

Bloomfield, Leonard 1970: Literate and Illiterate Speech. In: Hockett, Charles, F. (ed), A Leonard Bloomfield Anthology. The University of Chicago Press, Chicago – London. 84–94.

Chelliah, Shobhana L. – de Reuse, Willem J. 2011: Handbook of Descriptive Linguistic Fieldwork. Springer, Dordrecht – Heidelberg – London – New York.

Csepregi Márta – Gugán Katalin 2010: Orosz hatás az osztják aspektus- és akcióminőség-rendszerre. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.), Nyelvelmélet és kontaktológia. PPKE, Piliscsaba. 149–168.

Fejes László – Ruttkay-Miklián Eszter 2009: A szánkózó kisfiú – hanti mese. Nyelvtudományi Közlemények 106: 172–185.

Filchenko, Andrey – Potanina, Olga 2016: Russian Contact-induced Innovations in Eastern Khanty. Tomsk Journal LING & ANTHRO 2 [12]: 29–39.

Futaky István 1975: Tungusische Lehnwörter im Ostjakischen. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 10. Wiesbaden.

Grenoble, Lenore – Furbee, N. Luanna (eds) 2010: Language Documentation: Practice and Values. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.

Grenoble, L. A. 2012: Areal Typology and Syntactic Change. Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin) 2012/1: 101–104.

Gugán Katalin – Sipos Mária 2017: Ige mögötti mondatrészek régi hanti szövegekben. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 77–94.

Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba, Budapest, Tankönyvkiadó.

Haugen, Einar 1950: The analysis of linguistic borrowing. Language 26/2: 211–231.

Haugen, Einar 1953: The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Honti László 1984: Chrestomathia ostiacica. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kaysina, Inna 2013: The Adoption of Russian Conjunctions in Udmurt. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 4/2: 131–144.

Kálmán, Béla 1961: Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lass, Roger 2004: Ut custodiant litteras: Editons, Corpora and Witnesshood. In: Dossena, M. – Roger, L. (eds), Methods and Data in English Historical Dialectology. Peter Lang, Bern, 21–48.

LAEME-Introduction = Laing, Margaret – Lass, Roger, A Linguistic Atlas of Early Middle English. An Introduction. http://user.keio.ac.jp/~rhotta/hellog/etc/laeme_manual/Introchap3.pdf

Leinonen, Marja 2002: Influence of Russian on the Syntax of Komi. Finnisch-Ugrische Forschungen 57: 195–358.

Nelde, Peter Hans 1997: Language Conflict. In: Coulmas, Florian (ed), The Handbook of Sociolinguistics. Blackwell, Oxford. 285–300.

Noack, Karoline – Krause, Martina 2005: Ethnographie as a Unified Anthropological Science in the German Democratic Republic. In: Hann, Chris – Sárkány, Mihály – Skalnik, Peter (eds), Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in East-Central Europe. LIT Verlag, Münster. 25–55.

Paasonen, Heikki 1902: Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen. Finnisch-Ugrische Forschungen 2: 81–137.

Pápay József 1910: Északi osztják nyelvtanulmányok. Finnugor Füzetek 15. Budapest.

Rédei, Károly 1968: Nord-ostjakische Texte (Kazym Dialekt) mit Skizze der Grammatik. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Rédei, Károly 1975: The syrjänische Lehnwörter im Wogulischen. Mouton, The Hague.

Riessler, Michael 2011: Saami–Russian–Komi Contacts in the Kola Peninsula. In: Hasselblatt, Cornelius et al. (eds), Language Contact in Times of Globalization. Studies in Slavic and General Linguistics 38. Rodopi, Amsterdam. 5–26.

Schiefer, Lieselotte 1982: Russische Lehnwörter im Vach-Ostjakischen. Finnisch-Ugrische Mitteilungen 6: 163–171.

Schmidt Éva 2006: A nyelvfejlődés és nyelvújítás tükröződése a közép-obi és a kazimi osztják irodalmi nyelvben. In: Sipos Mária (szerk.), Nyelv, nyelvjárás, írásbeliség, irodalom. Schmidt Éva szakdolgozata és versfordításai. Schmidt Éva Könyvtár 2. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 11–111.

Schmidt, Éva 2008: Északi osztják nyelvtani jegyzet (serkáli nyelvjárás). In: Fejes László (szerk.), Serkáli osztják chrestomathia. Schmidt Éva Könyvtár 3. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 13–76.

Simon Eszter 2017: Négy hatás alatt álló nyelv – korpuszépítés kis uráli nyelvekre. In: Vincze Veronika (szerk.), XIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY2017). Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport, Szeged. 49–60.

Steinitz, Wolfgang 1950: Ostjakische Grammatik und Chrestomathie. Otto Harrasowitz, Leipzig.
Steinitz, Wolfgang 1975: Ostjakologische Arbeiten. Band 1: Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. Herausgegeben von Gert Sauer und Renate Steinitz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Steinitz, Wolfgang 1976: Ostjakologische Arbeiten. Band 2: Texte aus dem Nachlass. Herausgegeben von Gert Sauer und Renate Steinitz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Steinitz, Wolfgang 1989: Ostjakologische Arbeiten, Band 3: Texte aus dem Nachlass. Herausgegeben von Gert Sauer und Renate Steinitz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Thomason, Sarah Grey – Kaufmann, Terrence 1988: Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics. University of California Press, Berkeley.
Toivonen, Y. H 1943–1944: Türkische Lehnwörter im Ostjakischen. Journal de la Société Finno-Ougrienne 52/6: 1–20.
Toivonen, Y. H 1956: Über die syrjänischer Lehnwörter im Ostjakischen. Finnisch-Ugrische Forschungen 32: 1–169.
Tsunoda, Tasaku 2004: Language Endangerment and Language Revitalization. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
Várnai, Zsuzsa 1999: A nganaszan nyelv orosz jövevényszavainak vizsgálata fonológiai automatával. Nyelvtudományi Közlemények 96: 170–193.
Weinreich, Uriel 1953: Languages in Contact: Findings and Problems. New York.
Winford, Donald 2002: An Introduction to Contact Linguistics. Wiley-Blackwell, Oxford.

*

Word Order in Different Texts of one and the Same Khanty Speaker

The present paper is a case study comparing the proportion of the SXV / SVX clauses in different kinds of texts produced by one and the same speaker. It is based on a former research which proved that the Šerkaly material in question exhibits SVX clauses in high number, presumably due to the influence of Russian syntax. The Šerkaly Khanty linguistic material investigated here was collected by Wolfgang Steinitz in the 1930s, among which there are folklore and non-folklore texts. The way of collecting ranges from dictation to sound recording, however, the most significant material was formed when the speaker himself was asked to put down his text. The latter was carried out

with regard of both folklore and non-folklore (the speaker's memoire) materials. The paper presents comparisons between the proportion of SXV/ SVX clauses in (a) folklore and non folklore texts; (b) the edited and the original versions of the memoire; (c) among dictated texts, sound recording, as well as texts written by the speaker. The most considerable difference proved to be between folklore and non-folklore texts. Within the folk-tale versions, the one dictated to Steinitz appears to show a slightly higher proportion than the other two. The comparison of the proportion of SVX clauses in the edited excerpts to the one in the original texts show that the latter one contains numerous clauses adjusted to the SXV syntactic pattern, which was judged to be more fitting to the expected Khanty patterns. The editing practice of this kind can be explained, on the one hand, with the genre of chrestomathy, i.e. its didactic purposes, in which the modified excepts were published; on the other hand, with the history of research into bilingualism because this field became prominent later, in the second half of the 20th century.

MÁRIA SIPOS